

Úvod

V dějinách se za správné jednání či za dobro/zlo považovalo téměř vždy něco jiného - tak morální představy tak i mravy (zvyky jednání) se proměňovaly. Proto i my - učitelé nemůžeme přistupovat k žákům a tomu, co se okolo nás děje, jako k nezbytnému, či dogmatickému příkazu toho, co se má, a co se naopak nemá (relativismus).

Jaký je rozdíl mezi morálkou a etikou? Co jsou mravy?

Pomůžeme analogií: obdobně jako hospodářství – ekonomiku zkoumá věda – ekonomie, je to i v této oblasti: lidé mají individuální i kolektivní představy o tom, co je správné, mají jisté motivy a intence k jejich jednání – mají určitou morálku. V praxi už ale často ze svých představ upustí a jednají jinak – jejich mravy se od jejich morálky liší (autor ví, že správné není kouřit - morálka, ale v praxi ho vidíme kouřit před školou – jeho mravy). Etika je vědní disciplína, která morálku a mravy zkoumá, srovnává, vysvětluje, zjišťuje specifika dobového kontextu, etikové pracují s výsledky dalších společenských vědních disciplín – např. z psychologie (motivы jednání), sociologie (výzkumy o sociálních skupinách, společnosti) atd.

První historie

Tak etika jako i samotná filozofie v Evropě vzniká spolu se vznikem polis v antickém Řecku, již předtím ovšem můžeme popsat některé morální ideály řecké společnosti. Jak nám ukazuje francouzský historik J. P. Vernant¹, v době centrálních států bylo stanovováno dobro a správné za hradbami paláce, o „pravdě“ se nediskutovalo, byla dána náboženským vůdcem – králem (anax), který byl správcem kalendáře, pánem času (podobně to bylo i v jiných starověkých civilizacích – Mezopotámie, Egypt). Panovník mohl být zástupcem boha, nebo jeho potomkem, jeho moc byla proto božská a nebylo možné ji odporovat. Po rozvratu mykénské civilizace Dóry funkce *anaxei* zanikla a náboženské i politické funkce byly rozdělovány mezi více lidí, dokonce byli voleni občany – s čím souvisí nový význam *slova*, které mělo předtím hlavně náboženskou funkci, teď ale se ale stalo zdrojem politické moci prostřednictvím diskuse a argumentace, které probíhalo na veřejném místě (agora). Zákony už nejsou od bohů, ale navrhují a schvalují si je přímo občané, dokonce je zapisují, a jsou k dispozici všem, jsou veřejným majetkem. Občané diskutují o tom, co je správné a co není, prezentují své názory, obhajují je – návrhy mají na rozdíl od předešlého období své autory, na rozdíl od zdroje mystična v předešlém období anaxů a mýtů, se kterými rovněž nebylo možné polemizovat (kolektivní anonymní epické útvary dávající odpovědi i bez položení otázek, iracionální a neověřitelné příběhy a postavy dávající ponaučení). Racionalita a veřejností kontrolovaná moc (arché) tak vítězí nad iracionalitou náboženstvím, mýty a nad soukromou nekontrolovatelnou mocí.

Pro období od mýtu k logu je v etickém kontextu zajímavá ještě minimálně jedna věc, kterou můžeme ve zkratce popsat odklon od individualismu hrdinů ke podvolení se polis (celku) a k solidaritě se spoluobčany a její rodinami a příslušenstvím (otroci). Až doteď odvážní bojovníci – hrdinové, vládcové měst, aristokraté jednali hlavně na základě svých individuálních pohnutek a na ostatních jim příliš nezáleželo. Byli schopni zuřivě zápasit v boji a neohlížet se na spolubojovníky (jestli náhodou nejsou v nebezpečí, nebo je do nebezpečí sami nezatáhli), byli schopni vyhlašovat války z malicherných důvodů (jak opisuje Homér – válka o krásnou Helenu), soutěžili o přízeň bohů, kteří kvůli svým miláčkům byli schopni ostatních uvrhnout do neštěstí, projevovali málo soucitu s běžným lidem (když Odysseus konečně vrátil domů, dal popravit své otrokyně, které mu v jeho nepřítomnosti možná nebyly věrné), pompézně dávali najevo svůj život v luxusu a bohatství, teatrálně prožívali zármutek a bolest (roztržení drahého roucha apod.). Tyto vlastnosti aristokratů a hrdinů do nově konstituovaných polis

¹ VERNANT, Jean-Pierre. Počátky řeckého myšlení. 2. opr. vyd. Praha: Oikoymenh, 1995.

vnášeli závist, nesoulad, nerovnost, rozdělení. Jejich nestřídmé jednání (nezřízenost - hybris) bylo odmítnuto ve prospěch střídmosti, kázně a sebeovládání, které občanům umožňovali vycházet spolu lépe, co prospívalo obci, byla silnější, společné dobro zvítězilo nad individuálním egoismem. Tyto nové ideály správného jednání nám zůstaly ve výrocích předfilozofických mudrců (Kleobulos: Míra je nejlepší! Solón: ničeho příliš! Vyhýbej se rozkoši, plodí zármutek! Chilón: Poznej sebe! Ovládej hněv! Tháles: Trapná je nečinnost, škodlivá nemírnost! Pittakos: Získej, co ti náleží! Poznej vhodný čas! Bias: Většina lidí je špatná. Periandros: Pečuj o celek! Krásny je klid, nebezpečná prudkost.).

Předsokratovská filozofie a etika je nám známa jen omezeně – přímé prameny se zachovaly jenom ve fragmentech (zlomcích), ke kterým naštěstí vznikaly jejich přepisy či komentáře u jiných pozdějších autorů. Od Aristotela ale víceméně začíná existovat tradice sepisování systematické historie filozofických názorů, díky čemu se dovídáme i o morálních představách v dějinách více.

V 6. století do filozofie vstupují filozofové, kteří odmítají mýty, odvracejí se od jejich slovníku a sledují to, co je možné poznávat lépe – přírodu. Milétská přírodní filozofie ovšem kromě určování pralátky zpochybňovali a kritizovali morální představy tehdejší společnosti. Anaximandros (611-549 p.n.l.) odmítl sexuologickou terminologii popisu vzniku kosmu, rovněž bláznivého určování původů bohů přes jejich rodokmeny. Na počátku viděl podobně jako Hesiódos stav nerozlišenosti, chaos, analogie s mýtem je tedy ještě zjevná ve struktuře myšlení, obsah je již ovšem osvobozen od tajemství mýtu, je sekularizovaný a racionalizovaný. Co můžeme odvodit z jeho myšlenek o přírodě? Země se volně vznáší v prostoru, okolo ní obíhá ohnivý prstenec, který předtím byl její součástí. Země tedy nevypadala vždy tak jako ji vidíme/viděli jeho současníci, v historii se proměňovala. I živočichové tady nebyly vždy (po vzniku žily ve vodě a postupně přešly i na souš). Kromě našeho světa existují i jiné, které vznikají a zanikají. Nemůžeme si vymýšlet Anaximandrovou etickou koncepci, ale z dynamiky vyplývající relativismus narušuje malicherné odvozování zákonů kosmu od božských mýtických bytostí vztahujících se ke člověku, rovněž člověka jako středobod vesmíru.

Hérakleitos (540 – 480 p.n.l.)

Svérázný filosof z královské rodiny z Efezu (Malá Asie) byl pro svůj těžko srozumitelný projev pomlouván jako temný, k čemu určitě přispělo i to, že se nám z jeho díla zachovala asi jen třetina, a i to jenom ve zlomcích (chybí nám tak souvislost, provázanost jeho myšlenek, co by napomohlo k jeho lepšímu pochopení). Více o jeho životě se dovídáme až 700 let po jeho smrti z díla Diogena Laertského (Životy, názory a výroky proslulých filosofů, 3. st. n. l.), můžeme je ovšem považovat i jenom za helénistické anekdoty.

V době narození Hérakleita byl Efez již nějaký čas pod nadvládou Peršanů, královská funkce byla tedy spíše symbolická – náboženská, co ale neznamenalo, že by Hérakleitos a jeho příbuzní nevyvíjeli politické aktivity – hlavně proti Peršanům. Hérakleitos údajně přesvědčil tyрана Melankoma, aby se vzdal vlády ve prospěch jemu blízkého Hermodóra, čímž by měl Hérakleitos na zákony Efezu velký vliv. Efezané ale nakonec vyhnali Hermodóra z města, co mohlo být příčinou Hérakleitovho odstoupení funkce bratrovi a odchodu do azylu ve svatyni bohyně Artemidy (jeden se sedmi divů světa - Artemisium), kde žil jako poustevník (možná jeden z prvních v Evropě).

Hérakleitos opakovaně zažil nepochopení či dokonce hloupost spoluobčanů, co se u něho projevilo pohrdavostí a útokům vůči davu i demokracii (když např. v chrámu hrál s dětmi kostky a obstoupili ho Efezané, vyčinił jim, že je to určitě smysluplnější, než spravovat s nimi obec – z Diogena).

Spis O přirozenosti věnován Artemidě se do konce antiky těšil stovkám citací filozofů, kteří téměř vždy Inuli k nekonvenčnímu myšlení (dnešním jazykem by jsme mohli říci, že spis píše o obyčejných lidech

jako o konzumních zombiích). Začneme jeho nejznámější myšlenkou: „Nelze vstoupit dvakrát do téže řeky.“ (z Plútarcha), nebo

„Nelze dvakrát vstoupit do téže řeky, [podle Hérakleita, ani se nelze dvakrát dotknout smrtelné bytosti v témže stavu, neboť ta se hbitou a rychlou proměnou] rozptyluje a znovu shromažďuje.“ (B 91)

Na význam se můžeme podívat z vícerých perspektiv: ontologicky - jaký je svět?; gnozeologicky - co můžeme poznat?, eticky: jak v takovém světě správně jednat? Vidíme, že svět (řeka) i my se neustále měníme, nic tedy není stálé, svět je dynamický. Vidíme, že informace, které o řece (světě) a nás máme, každou chvíli zastarávají, a tedy neplatí. Když tedy chceme správně jednat, musíme své vědění o světě neustále aktualizovat, abychom se nerozhodovali na základě toho, co již neplatí – rovněž bychom se asi neměli fixovat na názory či ideje (s nadějí že jsou např. věčné). Z dynamiky světa vyplývá relativizace toho, co platí (nebo se nám zdá, že platí: „Běžní lidé si neuvědomují věci takové, v jaké <podobě> na ně narazí; nepoznávají je ani tehdy, když se o nich poučí; ale jim samotným se zdají – B17).² Z tohoto pohledu nedávají smysl ani přetrvávající stereotypy, které nejsou ničím jiným než přetrvávajícím fixováním na bývalé špatné zkušenosti či předpojatosti. Z toho by ovšem mohlo vyplynout, že stačí, abychom se neustále přizpůsobovali měnícímu světu a tomu, jaký se nám jeví, což zní poměrně subjektivisticky a individualisticky. Naopak, důležitým je něco jiného: to společné („Ačkoliv je řeč společná, žijí běžní lidé tak, jako kdyby měli své vlastní vědomí.“ B 2).³ Důležitým je proto hlavně to, co je všem společné – řeč, vědomí („Vědomí je všem společné“, B 113)⁴, zápas („Je třeba vědět, že zápas je společný, a právo je sporem, a všechno vzniká sporem a nutností.“, B 80⁵, anebo i „Když mluvíme s rozumem, je třeba posilovat se tím, co je společné všem, tak jako obec zákonem, a ještě silněji. Vždyť všechny lidské zákony jsou živeny jedním božským, neboť vládne tak, jak dalece chce, a vystačí pro všechny a < ještě > vyniká. B 114⁶).

Vidíme tu stejnou myšlenku, jako v předchozí kapitole – jeden na druhém závisíme, spojuje nás obec a to, jak s ní naložíme - jaké zákony vytvoříme (mohli bychom dokonce předpokládat, že i občané v dalších obcích mají stejné problémy – dobré uspořádání obcí by prospělo všem, proto by bylo nejlepší, abychom správu vložili do rukou rozumných jednotlivců – určitě ne davu, který společné ignoruje, protože ho není schopen vidět - „Probuzeným je svět jeden a společný, avšak každý ze spících se obrací k vlastnímu“.

Všichni jsme součástí toho stejného kruhu, světa, kosmu – někteří lidé se probudili a vidí a vnímají ho, objevili rozum (logos), jiní jsou ale spící, i když se mohou jevit jako naoko bdící (nemusí to být ovšem jenom jejich chyba – přirozenost se totiž rada skrývá (B 123). Jsou nerozumní – jde jim jenom o plané bohatství (hodnota zlata je relativní - oslové by si vybrali spíše podestýlku nežli zlato“ B 9⁷), nasycení, o co jde i dobytku, lpí na nerozumných tradicích, zděděném obecném mínění (Mít na paměti, že] není správné být < jednat a mluvit jako > děti rodičů, [prostě řečeno, < jednat a mluvit > tak, jak nám to bylo předáno.] B 74⁸), které často odsuzuje odlišné a zvláštní názory a chování, přitom každé chování je z tohoto světa, kosmu – libost a nelibost je jenom naší záležitostí („Bohu je všechno krásné, dobré a řádné; lidé však pokládají něco za neřádné, něco za řádné.“ B 102)⁹.

² Kratochvíl, Zdeněk: ZLOMKY HÉRAKLEITOVY ŘEČI. Dostupné online na:

<http://fysis.cz/Herakleitos/bcz/b017.htm>

³ <http://fysis.cz/Herakleitos/bcz/b002.htm>

⁴ <http://fysis.cz/Herakleitos/bcz/b113.htm>

⁵ <http://fysis.cz/Herakleitos/bcz/b080.htm>

⁶ <http://fysis.cz/Herakleitos/bcz/b114.htm>

⁷ <http://fysis.cz/Herakleitos/bcz/b009.htm>

⁸ <http://fysis.cz/Herakleitos/bcz/b074.htm>

⁹ <http://fysis.cz/Herakleitos/bcz/b102.htm>

Většina lidí je tedy jednoduše špatná, proto je důležité, aby zákony společného světa formoval někdo, kdo principy (logos) kosmu přehlédl. O takový zákon (logos) by poté měli lidé bojovat jako o hradbu – hradba je chrání před nepřítelem zvenku, zákon je chrání před nimi samými – nepříteli zevnitř. Jelikož se Hérakleitovi takový zákon nezdařilo prosadit, raději odešel do ústraní. Askeze a život stranou od lidí se údajně podepsal i na jeho smrti – vodnatelnost, kterou trpěl, prý řešil hnojem a sluncem, které z něho (špatnou vlhkost) mělo vysát (souvisí s ohněm jako pralátkou – suché a teplé je dobře, vlhké a studené špatné). Podobnosti a inspiraci Hérakleitovou kritikou pošetilosti hedonistické touhy, omezenosti obecného mínění, nesmyslnosti tradic, mýtů a krasořečnění uvidíme u mnohých filosofů, mezi jinými i u Sokrata a Platóna, v napojení na dialektickou metodu dokonce i u Hegela a Marxe (a dalších).

Aplikace: Zdá se, že lidi ani po zveřejnění 6. zprávy vědců z IPCC (klimatický panel) z 2021-2022 nejsou schopni změnit své návyky - přestat jíst maso (snížení emisí), snížit spotřebu (vyrábění tovary) jsou transformací přírody na umělé produkty a následný odpad -snížování biodiverzity). Rovněž reprezentanti občanů - politici nemění zákony, aby byla ekonomika ekologicky víc regulována - případně jen minimálně a pomaly (např. hlasování států v OSN o vytvoření oceánské rezervace kvůli obnově populace ryb a zachování života v oceánech - bylo již 5 x neúspěšné). Lidi dokonce ani neví, že nějaká zpráva vyšla - nezajímají se o to společné, a když to vědí - popírají změnu, ignorují jí apod.

Démokritos z Abdér

Za nejdůležitější prvek etiky Démokrita by jsme mohli považovat jeho naturalismus. Podobně jako jiní filosofové v jeho době píše a mluví o fysis, co je možná důvodem, proč ho vidíme často zařazovaného k před Sokratovským (přírodním) filosofům, ačkoli byl Sokratovým i Platónovým současníkem. Fysis – příroda nebo i přirozenost je něco, s čím by jsme měli žít v souladu, jinak totiž nemůžeme dostat blaženosti: musíme se smířit s tím, co je a co už není v naší moci. Je proto důležité poznat svou přirozenost, na co máme vlohy a na co nemáme. Když nezdědíme buňky pro matematiku, asi by nebylo moudré snažit se stát matematikem – stálo by to mnoho úsilí, přemáhání a výsledek by nemusel být valný, je pravděpodobné, že by jsme se jenom trápili – nemohli by jsme dosáhnout dobrou, veselou mysl (euthymia), co je předpokladem blaženého života. S tím ovšem souvisí i další tělesná determinace – naše povaha, která je nám vrozená, tu si nevybíráme, ovšem ovlivňuje naše jednání. I to ovšem můžeme ovlivnit: „lidé se častěji stávají dobrými cvičením nežli od přírody“ (B 242). Cvičení v dobrém – správném jednání a jeho opakování, může napomoci nejenom strážit naší povahu, ale navíc nám napomůže formovat náš charakter (podobně to vidí i Aristoteles).

Máme smrtelnou duši (atomy), která se obrací k božskému (tj. krásnému a dobrému), vztahuje se k rozumu – na rozdíl od těla, které jedná jenom na základě smyslů. Rozum rozpozná, co je v naší moci nejen u nás samých, ale i ve společnosti – každý dosáhne to, co je v jeho moci – je proto nerozumné se trápit tím, co nemáme, nebo co mají jiní a zbytečně jim závidět, nebo po tom toužit. Rovněž i touha po projektech vzdálené budoucnosti – zbytečné snění nám neprospívá – je lepší dobře prožívat v přítomnosti (a rovněž opačně – utápět se v chybách minulosti). Pro klid duše by jsme se podle Démokrita neměli snažit o zbytečně velké/vysoké/příliš ambiciózní cíle/projekty (lehké břemeno je bezpečnější) – často se nenaplní a my jsme potom z neúspěchu zklamaní, naše mysl již nebude dobrá. To samozřejmě souvisí i s naším zdravím – velké projekty přinášejí stres, mnoho práce, méně spánku – naše zdraví může zbytečně utrpět ztrátou: „lidé nevědí, že mají moc nad svým zdravím, jednajíce ve své nevázanosti proti němu, stávají se svými žádostmi sami zrádci zdraví.“ (B234). Heslo, o kterém jsme již slyšeli - „ničeho příliš“ - střídmost v jídle, pití, práci i rozepřích pomáhá uchovat naše psychické i tělesné zdraví, jako předpokladu štěstí člověka. Ovšem ti, kteří to nezvládají/nezvládli, se budou vymlouvat – na osud, štěstěnu, náhodu: Lidé si vytvořili obraz osudu (tyché, náhody) na zakrytí vlastní nerozvážnosti. Neboť osud jen málokdy bojuje s rozumností.) V Démokritovi vidíme potvrzení morálky

individualismu, ale zároveň podřízení se kolektivu a polis – moudrý člověk se řídí zákony – umožňují mu dobře žít, jsou věcí lidí, můžeme je ještě vylepšovat ve prospěch větší blaženosti....

Aplikace: může člověk, kterého fysis je společenskovedný (nadání) být dobrým matematikem? Musí vynaložit mnohem větší námahy a výsledek nemusí být vůbec valný. Může si takový člověk zachovávat dobrou-veselou mysl, když dělá, co ho nebaví (není v souladu se svou fysis)? A naopak: jak má člověk jednat, když chce žít/pracovat v souladu se svým fysis – naplnit svůj potenciál – seberealizaci, která vede člověka k blaženosti, Může být fysis naším osudem?

Sokrates (470 – 399 p.n.l.)

Filozof, který nic nenapsal a dovídáme se o něm jenom z „druhé ruky“, jeho vliv ovšem sahá od antiky až po současnost (kyrénská, kynická, megarská škola, Platón, stoikové, S. Kierkegaard, J. Patočka d.).

V komedii Oblaky od Aristofana se Athéňané mohli zasmát na groteskní postavě Sokrata jako bývalého sofistů i přírodního filozofa (tuto informaci nacházíme i v Platónovém dialogu Faidón). Xenofón ve svých Vzpomínkách na Sokrata ho vykresluje jako cnotného a nábožného člověka, ukazuje nám jeho dialogovou metodu i obhajobu před soudem, který vyznívá jako fraška.¹⁰ Jako neúnavného a váženého diskutéra ho vyobrazuje i Platón v Obráně Sókratově a v desítkách dalších dialogů (na rozdíl od Xenofóna si už ale nemůžeme být tak jisti tím, kdy Platón prezentuje své názory ústy Sokrata a kdy „nechává“ promluvit samotného Sokrata). Čím uhranul Sokrates své současníky až tak, že ho obvinili z bezbožnosti a kažení mládeže?

Sokrates se podal po matce, stejně jako ona se stal porodní bábou, na rozdíl od ní ale pomáhal ostatním porodit svůj názor (maieutika – umění porodit svůj názor): věčný diskutér nás zastaví na ulici a zeptá se nevinnou otázkou (co je láska, dobro, spravedlnost atd.), kterou odbavíme relativně rychle a snadno – každý má přece nějakou představu, která vyplývá z toho, jak jsme zvyklí tyto pojmy v běžném životě používat. Dalším vypyptáním nám Sokrates ukazuje, že jsme tuto představu přijali výchovou či z konvencí, ale blíže jsme nad tím nepřemýšleli. Sokrates nás znejistí až tak (negativní fáze dialogu), že si začneme budovat názor na dané téma od základu (pozitivní fáze). Zjistíme, že „pravda“ se může ukrývat i v nás samých, nemusíme se spoléhat jenom na obecné mínění. Získali jsme první odpověď na naši otázku, jak můžeme mládež kazit – kritickým myšlením a budováním vlastních názorů se vzdalují od názorů rodičů i norem společnosti. To ovšem zdaleka není všechno – jsme ochotni svou pravdu i bránit, obhájit si ji a v její obraně vytrvat- zvláště pokud ponořením se do sebe objevíme vnitřní hlas, který nás nutí nadále od naší pravdy oddělovat to, co určitě neplatí a není správné. Nakonec dokážeme zpochybnit všechno kromě vnitřního hlasu, který máme my i další lidé – jeho podstatou bude něco, co nás přesahuje – Sokrates usoudil, že by mohl být hlasem božským – Daimónion. Jde tedy o princip, který nás neustále nutí k hledání pravdy a k životu v souladu s touto pravdou – poté, co objevíme, co je správné a co je špatné, se přece na špatnou stranu nemůžeme přiklonit, zvláště pokud jsme diskutovali veřejně – jako Sokrates. Athénská polyteistická společnost tedy obviní Sokrata z bezbožnosti (a ze její šíření) – nový princip s ní není v souladu. Soud 500 občanů má demonstrativní i výchovný charakter: dává najevo, že na athénských normách a principech záleží a dají se vynutit – odkaz mládeži je jasný – tradice je potřeba ctít a kolektivu se podřídit. Sokrates přednesl svou slavnou obrannou řeč, dokonale využil svůj prostor, a dal jasně najevo, že vnitřní princip je pro něj nejdůležitější – taky se ovšem podřídí celku, přijme kalich smrti. Být v souladu se sebou samým – udržet svůj charakter je důležité pro zachování své cti a důstojnosti – proto Sokrates nepřijímá žádné úlevy, útěchy ani nabídky k útěku. Tuto snahu o neustálý soulad se se sebou samým udržován pomocí rozumu vidíme později u stoiků, snahu o ponořování a formování svého charakteru u Kierkegaarda a smrt za dobrou

¹⁰ Xenofón: Vzpomínky na Sókrata a jiné spisy. Svoboda, 1972.

věc u J. Patočky. „Život se odehrává primárně v našich duších“ – Sokrates se proto nebál smrti, věřil, že jeho život nekončí. Sokratův význam spočívá v důraze na autonomní rozhodování nezávislým na vnějších podnětech – to může být zdrojem obdivu, ovšem i to může být i diskutabilní: s principiálním člověkem ochotným zemřít za své přesvědčení může být někdy těžká domluva. Když se rozhodujeme na základě božského hlasu, který nás přesahuje, diskutabilní je nakonec i samotná autonomie člověka. V historii jsme se totiž setkali i s lidmi, kteří byli nejen ochotni umřít za svou pravdu, ale byli ochotni i ubližovat jiným (náboženské války, upalování čarodějnic, teroristické útoky apod.). Ovšem S. Kierkegaard nám zase ukazuje, že konečné rozhodnutí je vždy na nás samých: Bůh mohl od Abraháma požadovat oběť jeho syna Izáka, nuž ovšem držel v ruce sám Abrahám. Sokratův hlas nám neříká, co máme dělat, ale čemu se vyhnout, co není správné, to je v kombinaci s rozumovou úvahou a diskuzí, kterou Sokrates provozoval a prosazoval - zárukou před konáním nebezpečným pro jiné lidi a zároveň pozitivní možností zachování svého charakteru a vlastní důstojnosti – i za ceny vlastní sebeoběti.

Na Sokrata navazují tzv. malé sokratovské školy, které k jeho etice přistupují různě:

Kyrénská škola (zakladatelem byl Aristippos z Kyrény: 435-355 p. K.) Sokratův odkaz „poznej sám sebe“ vzala doslovně: informace o světě, které máme, jsou jenom naše vjemy, proto se na nic jiného ani neoplatí soustředit. Ponoření do sebe tu tedy znamená ponoření se do svých smyslů – užívat přítomný okamžik. Správné je užívat si slasti tady a teď, protože to, co bylo – už nemáme a to co bude – je nejisté (taky to nemáme) – minulost a budoucnost nám nenáleží. Získávání bohatství či slávy je zbytečné (nejistá budoucnost), zbytečné jsou i závazky vůči státu či společnosti, omezují totiž naši svobodu žít tady a teď tak, jak chceme. Jeden z pokračovatelů, Theodoros z Kyrény podobným způsobem popřel existenci bohů (byl proto nazýván bezbožníkem – atheos), cílem života pro něj nebyla chvilková slast, ale dlouhodobá životní radost, kvůli které můžeme zrelativizovat jakékoli morální normy, zvyky, zákony – všechno podřídíme udržení své radosti. Známý je i díky jeho nepovedené komunikaci s **kynickou** (zakladatelem Antisthénés) filozofkou Hipparchií (350 -280 př. K.), manželkou kynika Kratéta (365 – 285 př. K.), díky čemu máme dochovaný první úspěšný pokus o emancipaci žen: když byl ve filozofické rozepře s Hipparchií Theodoros v nouzi, nadzvedl její šaty a odhalil ji, ona ovšem zůstala klidná, jelikož pro kyniky byla nahota přirozená (často byli nazí i na veřejnosti, veřejně i masturbovali a souložili – za ctnost považovali tzv. bezostyšnost – za nic přirozené se nemusíme stydět). Theodoros poukázal na to, že ženy mezi filozofy nepatří: „Zda je tohle ta, která člunky opustila u stavu?“ Načež mu odpověděla: „Ano Theodóre, já to jsem. Ale snad si nemyslíš, že jsem si špatně poradila, použila-li sem vzdělání času, který jsem měla věnovat stavům?“¹¹ Co se příběhu dovídáme o kynické etice? Být účasten filozofické debaty – vzdělávání je důležitější než tkaní, důležitější než jakákoli činnost, kterou pro domácnost či práci vykonáváme, český filozof Jan Patočka by to možná nazval nepodléháním síle dne (činnosti, které musíme každodenně dělat, abychom žili – či přeživali?). Je tu ale i další odkaz: jsme svědky nekonvenčnosti a odmítnutí stereotypů či diskriminace žen, kterým bylo v Řecku upíráno vzdělávání i veřejná činnost. Potvrzuje to i příběh o tom, jak si Hipparchie „vzala“ s Kratéta: Hipparchie byla dle Diogena Laertského do Kratetových myšlenek a způsobu života zamilovaná natolik, až překročila tradici (muži dvoří, uhání či žádají o sňatek). Odmítla všechny zájemce a rodičům vyhrožovala sebevraždou, když se nebude moci vdát za Kratéta (vlastní výběr – aktivita místo tradiční „ženské pasivity“). Rodiče požádali Kratéta o pomoc, ten se nakonec před Hyparchií svlékl a řekl: „Tohle je tvůj ženich a takový má majetek. Podle toho se rozhoduj. Ale uvědom si, že mou společnicí se staneš jen tehdy, budeš-li vést stejný život jako já.“ Hipparchie výzvu přijala, oblékla stejný šat a životní program – muže všude doprovázela (např. na hostiny), žili „na ulici“, kde dokonce probíhal i jejich sexuální život. Vidíme tedy, že to Hipparchie „uhnala“ svého muže, že on (ne ona) se stal jejím majetkem, že byla připravena stát se „psem“ – kynikem – byla již dostatečně vycvičena v bezostyšnosti, připravena na život v chudobě a jednoduchosti, připravena přijmout nový životní program. Sobáš pravděpodobně nebyl – šlo o „psi

¹¹ Diogenes Laertský: Životy, názory a výroky proslulých filosofů. Nová tiskárna Pelhřimov, 2. vydání, 1995, s. 254.

sobáš“ – bez sobáše, kynikové nepotřebovali institucionalizovat své vztahy, na mínění ostatních jim nezáleželo (podobně Sokrates – i když se podrobil vůli kolektivu). Vidíme i velkou snahu o sebeovládání kyniků – ani Hipparchii, ani Kratéta jednání jiných nerozkořalo, co mají kynikové společně se stoiky, kteří na ně navázali¹². Za zmínku ovšem stojí i Diogenes ze Sinópe – historiku o jeho rozhovoru s Alexandrem Makedonským zná téměř každý, filozof nepodléhá autoritám, cizím nárokům, jenom sám sobě. (Popelová, J.: Etika, 1981, s. 50-53)

Etika v době helénismu

Poté, co Řecko dobyl Alexandr Makedonský, ztrácejí občané bezprostřední vztah k polis – politika se totiž tvoří již na celostátní úrovni, občanská angažovanost ztrácí smysl, ba dokonce může být i nebezpečnou. Centralizace a zahrnutí Řecka do většího státního celku napomohlo i překonání řecké náboženské (tradiční kultury v polis) a etnické uzavřenosti – Řekové se stávají součástí multietnických státních útvarů (jedni z mnoha) – otevírají se jim tedy i nové obzory. Význam politické polis upadá, roste ovšem význam „polis“ intelektuální – filozofických klubů – škol, kde se scházejí „mudrci“, aby diskutovali o tom, jak v nepokojné době pokojně přežít život. Hlavním filozofickým tématem se tedy stává samotný filozof: epikurejci mu doporučovali žít v skrytosti a vychutnávat života, stoikové zachovat klid pomocí podřízení tělesných tužeb rozumu, kynikové nedbat na konvence a být v souladu se svou přirozeností, skeptikové nepřít se ve zbytečných sporech, apod.¹ Filozofický zájem se tedy přesouvá hlavně do sféry osobní – etiky.

Stoicismus

Je těžké jednoduše vyložit učení, které přetrvalo a proměňovalo se 5 století (3. stol. př.n.l. – 2. stol. n.l.), řeční atleti, zápasníci a obchodníci nemohou mít na svět stejné názory jako senátoři či císař v jiném státě, jiné krajině a jiné době, vyrovnávající se s jinými úkoly a problémy.

Svět okolo nás je jedním velkým kosmem ve tvaru koule, konečný, obsypaný nekonečným netělesným prázdňem, je živým celkem, bytosti v něm jsou jeho orgány, nejen nemohoucími částicemi, jsou to živé údy, předurčeny k součinnosti. Jelikož jsou zákony ve shodě s rozumem, bytosti obdařené rozumem s nimi mohou jednat v souladu.

Žít v souladu s kosmickou přirozeností - tak by jsme tedy mohli charakterizovat stoické pravidlo pro žití - jsme nejen součástí kosmu, jsme jeho údy, i naším prostřednictvím se uskutečňuje světové dění. Jsme tedy občany nejen naší malé obce, regionu, říše, jsme občany světa - světoobčany - dovidíme dál, než za hranice naší vesnice, vidíme globálně, jednáme univerzálně - přiměřeně naším možnostem, zjistíme, jaké je naše místo a úkol ve světě a ten poté vykonáváme. Na to, abychom ho ovšem mohli vykonat, ho potřebujeme poznat, poznáváme ho rozumem (soulad s přirozenými univerzálními kosmickými zákony - panteistické východisko stoiků). Na to, abychom jsme se mohli koncentrovat na náš úděl, se potřebujeme utišit a koncentrovat – dle vzoru Sokrata se ponoříme do sebe. Naši mysl oprostíme od vášní, abychom nimi při poznávání a vykonávání svého osudu (údělu) nebyli rušeni (dosažení stavu apatheia). Při vykonávání našeho osudu nás jen tak něco nevyruší - a chladnokrevně ho přijmeme, než by byl jakýkoli, nic námi jen tak neotřese - dosáhneme duševního klidu (tzv.

¹² Jaroslav Cepko – Andrej Kalaš – Vladislav Suvák: Ako sa stala Hipparchia z Maróneie slávnou filozofkou (historicko-filozofická interpretácia fragmentu SSR V I 1). In: Studia philosophica 68 / 2021 / 1, s. 7-22.

Ataraxii), podobně jak Sokrates přijal trest smrti, Hippatie klidně strpěla Kratétovou i svou nahotu, Diogenes se nenechal rozrušit návštěvou vládce Alexandra Velikého. Zvládáme tedy nejen naše afekty (vášně), pudové nutkání, citové turbulence, ale i turbulence pocházející z vnějšího okolitého světa.

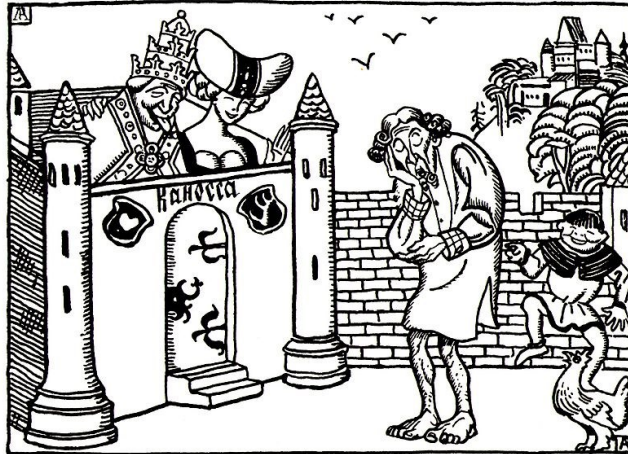
Aplikace: během pandemie covid-19 jsme se museli stáhnout do svých domovů. Někteří k tomu přistoupili hédonisticky – příliš nepracovali a užívali si dostupné slasti, jiní přistoupili k lockdownům epikurejsky – potkávali se s přáteli a rodinou, čas využívali tak, aby žili v neustále slasti-nepřítomnosti strasti, které předcházeli. U dalších by jsme mohli pozorovat jakýsi intuitivní příklon ke stoicismu: navzdory stáhnutí se do svých domovů nerezignovali, ale pocítili svou povinnost pomáhat světu – potřebným (vykonávali dobročinnost – rozváželi jídlo, doučovali, apod.), neztratili z myslí to společné, na čem záleží, sledovali místní, národní i světovou situaci ještě víc než před pandemií, stali se světoobčany. Vnímání společného jim zůstalo i po pandemii - vnímali univerzální zákony přirozenosti celé společnosti – civilizaci vůči planetě – nejednáme nepřirozeně – proti kosmickým zákonům, když nadužíváme spotřebu, jsme neohleduplní vůči přírodě, na které jsme závislí?

Morální myšlení a představy v době středověku

Myšlení o tom, co je správné a co ne vyplývá hlavně ze společenského systému – feudalismu (feudum – půda). Jak nás upozorňuje K. Marx: kdo vlastnil půdu (materiální základna), měl bohatství i moc, mohl formovat duchovní kulturu (nadstavba) - spoluurčovat náboženství, právo, politiku, morálku atd. Otroctví starověku bylo vyměněno za nevolnictví (připoutání k půdě a službě pánovi), polyteismus byl zase vyměněn za křesťanský monoteismus. Nevolník byl spoután příslušností k pánovi a náboženství – to mu za jeho utrpení slibovalo věčnou odměnu na onom světě. Šlo o zajímavý paradox: v Římské říši se stávali křesťany zprvu hlavně otroci a chudobní (tedy hlavně ti, kteří potřebovali útěchu za utrpení na tomto světě), později ale křesťanství kromě plebsu přijímali i bohatší vrstvy (patricijové) – jedním vyhovovala posmrtná spravedlivost (bohatství na onom světě), druhým vyhovovalo křesťanství pro udržení svého postavení – chudobní neprotestovali a nechali se díky křesťanství ovládat. F. Nietzsche ovšem upozorňuje, že slabošské hodnoty (soucit, solidarita, pokora, nastavení líce nepřáteli) bývalých otroků přijali nakonec všichni a stali se novým ideálem. Hlásání ideálu jednoduchého a skromného života ovšem chudým často bilo do očí – křesťané - feudálové i církve dle tohoto doporučení nežili a tak se stávali terčem kritiky i vzpour.

Zdrojem morálky již není každý sám (na základě rozumu – stoikové, pocitů – epikurejové), zdroj je mimo člověka – je ním bůh, stvořitel světa a člověka, bůh s antropomorfními rysy, bůh milující ale i s ďábelskými rysy – starozákonní ničitel, bůh, který se „umí zlobit“ ale i odpouštět. Tento zvláštní bůh navštěvuje své milované křížem – přináší jim i utrpení, aby jim to později vykoupením vynahradil – vede tedy k pasivnímu snášení nepravostí či choroby. Jelikož má člověk nejenom tělo, ale i duši, která je obrazem božím, je v ní božský princip zakódován ve formě svědomí, podobně, jak jsme to viděli u Sokrata (ovšem teď se jedná o osobního boha). Vzniká nová etická kategorie – vina a hřích, o kterých nás informuje nová instituce – církve, která za hříchy „umí“ zprostředkovat odpuštění (Popelová, s. 77).

Církve je zástupcem Boha na Zemi, proto se jí nakonec musí podrobit i ti nejsilnější, jinak na ně sešle kletbu (jako se musel císař Henry IV. sklonit před papežem Řehořem VII. v Canosse v roce 1077).

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Henry_IV_in_Canossa_by_A_Radakov_1911.jpg

Hodnota člověka klesla: před bohem nebyl ničím, nebo nanejvýš dítětem božím, církve vzbuzovala ve věřících pocity viny a vyžadovala ponížení (zpověď, pokleknutí), práci prezentovala jako trest za prvotní hříchy, jako zbytečné a narušující její pravdu odmítala vzdělávání a intelektuální diskuze (blahoslavení chudobní duchem), krásu a tělesné rozkoše označila za nástroje ďábla odvádějící člověka od toho, na čem záleží – od Boha. (Popelová, 79).

Aurelius Augustinus – v první filosofické etapě středověku - v patristice byl nejvýznamnějším církevním otcem Sv. Augustín, biskup z Hippo (Kartágo). Zažil úpadek Říma, pleněný barbarskými kmeny Germánů, co mnozí vnímali jako kolaps civilizovaného - konec světa, apokalypsu. Za jednu z příčin úpadku mnozí považovali křesťanství, které v této době bylo státním náboženstvím a v plném rozmachu (jiní z úpadek zase považovali přetrvávající pohanství, za co mohl seslat na Římany trest). Každopádně došlo ke krveprolití, plenění a úpadku, a tak se mnozí včetně Augustina zamýšleli, jak a proč mohl Bůh dopustit takové zlo: proč Bůh nezasáhne, když je všemohoucí? Proč nás stvořil - abychom trpěli? Stvořil Bůh dobro i zlo? Augustín vysvětluje/ospravedlňuje přítomnost zla ve světě (teodicea) jako nedostatku - nepřítomnosti dobra. Jsme to my, jde o prázdno, které musí někdo naplnit (vliv novoplatonismu). Kromě svého nejslavnějšího díla Vyznání, ve kterém opisuje svůj bouřlivý život před přijetím křesťanství a kde se vyznává ze svých chyb, napsal např. O obci boží: na světě jsou dvě obce – obec Bohem vyvolených, spořádaných lidí upřímně se orientujících na Boha a své blízké a obec zatracených - egoistů zaměřených na sebe, snažících se za každou cenu udržet své majetky a pozice – i na úkor druhých. První následují biblického Ábela, nomáda starajícího se o stádo ovcí, druhí Kaina, bratrovraha, zemědělce starajícího se o držbu a expandování majetku. První je ve světě poutníkem, není nikde na Zemi doma, orientuje se na domov nebeský, na statcích pozemského světa mu nezáleží, odhalil nicotu světa, to na čem záleží je láska k lidem a k Bohu, jde o vzor pro křesťany. Nikdo neví, ke které obci patří, proto se každý musí snažit přiblížit Bohu. Vyvolení Bohem (predestinace) je kontroverzní částí Augustinovy etiky: má člověk svobodnou vůli, když předem určil jeho osud? Augustin proto zjemňuje: Bůh ví, jak to s námi dopadne. Důkazem svobodné vůle je desatero - proč by nám ho Bůh dával, kdybychom neměli svobodnou vůli? Můžeme si svobodně vybrat, jestli se ním budeme řídit, nebo ne, pro ty druhé ale vzdalování se od Boha přinese jen utrpení...

Tomáš Akvinský přebírá z antiky 4 hlavní ctnosti (rozumnost, uměřenost, statečnost, spravedlnost), ale nad ně staví nové křesťanské: víra, láska, naděje. Tam, kde končí můj rozum, začíná moje víra – máme jednat v souladu s přirozeností – tj. na základě rozumu, když to už ovšem není možné, jednáme hlavně v souladu s láskou (milujeme lidi, protože jsou od Boha, v co věříme). Bůh stanovil dokonalý světový

řád, proto úkolem věřícího je tento řád následovat v osobním i společenském životě (přijímat světskou i náboženskou moc, protože stojí na božím zákoně).

Protestantská etika (reformace: od 16. století)

Max Weber (1864, 1920) byl německý ekonom, právník, sociolog (chápe sociologii), kterého zajímalo, jak konfese ovlivní život člověka. Proč například katolíci vydělávají méně a jsou v podřadných pozicích a naopak protestanté jsou manažeři nebo ředitelé a vydělávají víc. Analyzoval vliv různých konfesí na život v díle *Protestantská etika a duch kapitalismu*. Protestantismus vznikl v 16. století: v 1517 přibil Martin Luther (1483-1546) 95 tezí na bránu kostela ve Wittenberku, ve kterých kritizoval odpustky, papeže označil za antikrista, dobré skutky nebyly tak důležité jako víra, každý měl číst Bibli sám a sám ji i interpretovat. Jan Kalvín (1509-1569) byl zase součástí švýcarské reformace, ústředním pojmem jeho reformované církve se stala predestinace (měl i Aurelius Augustinus): Bůh lidi předurčuje k nějakému poslání, povolává je k nějaké činnosti, povolání (calling). Některé lidi jsou vyvolení, jiní ne. Člověk by měl věřit, že je taky vyvolen, že Bůh pro něj má speciální poslání. Jenže jak víme, že jsme vyvoleni? Když si někoho Bůh vybere, po smrti bude s Bohem – dosáhne věčné štěstí. Nedaří se mu ale až na onom světě, daří se mu už teď a tady na světě pozemském. Nejviditelnějším způsobem jak dokázat sebe a ostatním, že jsme vyvolení, že se nám daří, je vydělávání peněz. Protestanti si proto vybírali povolání, ve kterých bylo možné vydělat víc peněz – jako podnikatelé. Peníze, které kalvinista vydělal, nemohl minout – nebyly to jeho peníze, Bůh měl s nimi své plány – a tak peníze-kapitál podnikatelé-kalvinisté akumulovali, nebo investovali do podniku. Vydělané peníze tedy nemohli utrácet (asketismus). Když má pro člověka Bůh plán, člověk se musí snažit ho splnit – nemůže po večerích chodit do hospody, zahálet, zbytečně se rozptylovat, musí pracovat – on sám je zodpovědný za to, jestli plán naplní a tedy, jestli bude vyvolený – spása nepřichází od církve, od kněze, ze svátostí (eucharistie, zpověď apod.) Nemůže se dokonce ani zbytečně smát nebo zpívat a bavit s přáteli – ztrácí čas, odvádí ho to od důležité práce. Věřící sám je zodpovědný za svoji spásu, musí sám odhalit, jaké povolání se od něho čeká, sám musí interpretovat boží slova z Bible, sám si tvoří plán, jak dosáhnout spásy (individualismus). Místo zázraků (proměna chleba na tělo Krista, víno v krev) do hry víry vstupuje nový fenomén: instrumentální rozum. Rozum je instrumentem pro plánování a dosahování spásy, využívá se v prezentaci svého vyvolení, v dosahování zisků, apod. Max Weber píše, že v protestantismu přišlo k odkouzlení světa - z této větve křesťanství zmizeli zázraky a magie, u katolíků ovšem zázraky dál zůstávají (kněz je mág, který dokáže přivolat Boha, je médiem, přes který Bůh mluví a odpouští, má magické oblečení, otočen zády k věřícím na oltáři vykonává proměnu atd.). Katolík je na rozdíl od protestanta nesamostatný: Bibli mu čte a interpretuje kněz, každý týden na nedělní bohoslužbě dostává kázání a instrukce, co má dělat; nepřemýšlí sám, co Bůh od něho žádá, nemusí dělat vlastní plán spásy, vše dostane už promyšlené a hotové. Tato nesamostatnost je projevuje i v praktickém životě: není příliš ambiciózní, je zvyklý dostávat instrukce a plnit je, je zvyklý se podřizovat – a tak zastávají katolíci obyčejné zaměstnanecké práce, profese. Při zpovědi se dokonce musí před knězem pokleknout a pošeptat knězi své hříchy a to i ty tělesné- osobní. Musí je před knězem olitovat a konat pokání. A tak i v životě je katolík zvyklý ponížovat se. Max Weber píše, katolík rád dobře spí, protestant rád dobře jí. Co to znamená? Jelikož je protestant nucen dokazovat svou vyvolenost světským úspěchem, například na poli

podnikání, je nucen jít kvůli zisku do risku, o který se musí bát, moc dobře tedy vždy nespí. Za to když má zisk, může dobře jíst (ale v praxi by neměl, jelikož nemůže zbytečně utrácet). Katolík se ze své mzdy příliš nenají, ovšem může klidně spát, nic neriskuje, nepodniká, nemůže přijít o zisk apod. Rovněž se nemusí obávat o svoji spásu, když zhřeší, vyzpovídá se, dostane rozhřešení a stále má šanci dosáhnout nebe. Má kalvinista-puritán-hugenot pomáhat chudým? Nemusí, Bůh si je totižto zřejmě nevyvolil, Bůh je k ničemu nevolá. Když dáte žebrákovi peníze, už se nebude snažit, on by ale měl sám dokázat, že je vyvolen - nějakým úspěchem. Bůh má s vašimi penězi nějaké plány, proto je nemůžete jenom tak rozdávat chudým, kterých si Bůh nevyvolil. Z tohoto důvodu je morální svým podřízeným dávat nízkou mzdu – to s vámi má Bůh své plány a (s ušetřenými financemi).

Kalvinismus vznikl právě v čase, když vznikal kapitalismus, díky šetřícím věřícím podnikatelům mohl vzniknout kapitál pro další investice a tak se kapitalismus dál rozvíjet. Calvinisté měli přísnou striktní morálku, byli radikální a proto byli často vyháněni. S jejich emigrací se šířil i kapitalismus, například i do Spojených států, kde zanechali svůj odkaz dodnes.

Thomas Hobbes (1588- 1679, klasická novověká filosofie)

Syn anglického faráře žil v turbulentní době, v kontinentální Evropě probíhala 30ti letá válka, která měla dvě roviny: náboženskou (protestantismus a katolicismus) a absolutismus vs. Stavy, které chtěli větší účast na moci; a podobné to bylo i v Anglicku, kde parlament na čele s puritánem Cromwellem bojoval s panovníkem Karlem I. Stuartovcem, kterého manželka Henrietta Marie Bourbonská byla katoličkou. Náboženské a občanské konflikty byly všudypřítomné, není se proto čemu divit, že za hlavní hodnotu považoval všeobecný mír, který měl garantovat panovník s absolutní mocí. Jako původní stav viděl Hobbes všeobecnou anarchii, ve které byl každý každému vlkem - nepřítelem. V tomto stavu měl každý nárok na všechno, čeho se dokázal zmocnit. Hobbes v díle *O občanu* v roce 1642 píše: „Příroda dala každému právo na všechno. (T.j. ve stavu čistě přirozeném, čili předtím, než se lidé navzájem zavázali nějakými smlouvami, bylo každému dovoleno dělat cokoliv a vlastnit a užívat všeho co chtěl a mohl.)“¹³

Byl to nebezpečný stav pro každého - být lepším a silnějším uzurpátorem, či obhájcem svého nemuselo nic znamenat, i ty nejsilnější totiž mohli nakonec podlehnout i tomu nejslabšímu - např. ženě travičce, nikdo si nemohl být jistý životem. V tomto stavu si byli všichni rovni - všichni disponovali stejným zranitelným smrtelným tělem, nebyl tedy výhodný pro nikoho. Lidé se proto spojovali proti nepříteli a vymýšleli různé strategie, aby ochránili sebe, své blízké a svůj majetek, ale vždy mohl přijít někdo mocnější. Lidské touhy či vášně lidem zamlžovali jejich rozum, který přece všechny naváděl k ke stejnému závěru: nechce nakonec každý jen to stejné - sebezachování? Když v sebe umlčíme naše nesmyslné touhy a vášně a necháme mluvit náš rozum, nenavede všechny ke stejnému závěru - že mír bude pro každého nejlepší? Přirozený rozum nám tedy káže uzavřít s ostatními mír a to prostřednictvím společenské smlouvy: uzavírá ji lid mezi sebou (panovník je nad smlouvou): každý se vzdává práva na sebeobranu, pomstu, také práva na všechno – respektují vlastnictví a zákon, který mezi lidmi zavádí pořádek. V tomto novém stavu již nebereme spravedlnost do vlastních rukou – přenecháme ochranu před zločiny vyšetření zločinů na policii, obvinění na prokuraturu, rozsudek na soud apod. Stát je u Hobbesa novým „bohem“, který je „nade vše“. A jaké jednání je tedy správné/dobré a které špatné? Správné je to, co potvrzuje společenskou smlouvu, mír – přirozený rozum, nesprávné je také jednání, které znovu rozpoutává válku všech proti všem (pomsta, ublížení, krádež, oslabení státu apod.) A co naše svědomí? To můžeme používat jen v situacích, které ve státě nevyplnil zákon (smlouva),

¹³ Hobbes, Thomas. Výbor z díla. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1988, s. 139.

v ostatních situacích má zákon (smlouva) vždy přednost – Hobbes se na základě špatných zkušeností s náboženským hašteřením snaží omezit výhradu ve svědomí, aby lidé kvůli svědomí neobcházeli zákony a neoslabovali stát.

Otázky: Proč a jak postmoderna překonává modernu? Jaké kritéria využívá k zodpovězení otázky, jak správně jednat?

Postmoderní etika a postmoderní doba. Kritika postmoderny.

- postmoderní filosofie vzniká hlavně po 2. světové válce, kdy si mnozí lidé uvědomili, že ideje pokroku a zneužití ideologií může vést k **tragédiím** (fašismus; nacismus – holocaust, 2. sv. v; komunismus – gulagy a miliony obětí teroru v SSSR; osvícenství – sta tisíce obětí francouzské revoluce – to vše v „duchu pokroku“)

- někteří filosofové jako např. Gilles Deleuze (čti žil deléze) považuje za **1. postmoderního filosofa** už Friedricha Nietzscheho (ten zemřel již v roce 1900)

- **moderna** považuje společnost za homogenní celek (nevidí jednotlivce, vidí jen celou společnost), nějakou **ideu** (např. rovnost, rasa) univerzalizuje na obecné kritérium, na základě kterého mění společnost a nevdá jí, když přitom létají třísky (nevdá jí oběti) – př. koncentráky, gulagy; **postmoderna** naopak vidí hlavně jednotlivce, když měníme společnost, žádné oběti nejsou přípustné, vidí společnost heterogenně a diferencovaně (různorodě a rozdílně), tzn., že akceptuje, že každý z nás je jiný, má své názory, své úhly pohledu a nikdo nemá právo říkat ostatním, jak to má být (každý má svoji pravdu, v moderně se snaží o jednu pravdu)

Wolfgang Iser

- německý postmoderní filosof

- naše životní formy, pravidla a světy jsou navzájem nekompatibilní – tzn., že **společné prvky** se z **jiné perspektivy** jeví **jinak**, proto z kritérií jedné souvislosti nesmíme dělat kritéria pro souvislost úplně jinou; žádné **paradigma** nelze vědomě či nevědomě učinit generálním paradigmatem (př. dle kritérií středověkého umělce/znalce by dnešní umění nebylo uměním, protože ten má svoje kritéria)

- jak být morální? Cestou je **aistetické vnímání**, máme se řídit vzhledem do práv jiných, tzn., vcítit se do druhého (empatie), počítat se svými slepými úhly (např. muži se nedokážou vcítit do žen, proto nedokážou kalkulovat s jejich hledisky)

- díla: *Naše postmoderní moderna* – Iser říká, že moderna neskončila, lidé se nepoučili a nadále myslí pokrokově (=moderně) – univerzalizují, nárokují si na svou absolutní pravdu, nejsou schopni ustoupit ze svých pozic

- další dílo: *Pluralita jako etická hodnota* – etickou hodnotou postmoderny je pluralita (názorů, pohledů)

Václav Bělohradský

- český filosof, který emigroval během totality do Itálie (emigrantská filosofie – česká filosofie venku), po revoluci se vrátil
- často vystupuje v telce
- díla: *Mezi světy a mezisvěty* – zde formuluje 2 principy postmoderny – **1. Nesmíš se opřít o nic, co není smrtelné** – ideje jsou nesmrtelné, nic je nebolí, člověk je ale **smrtelný**, je důležitější (vysvětluje myšlenku Theodora Adorna – frankfurtská škola; po Osvětimi už žádný filosof nemůže být na straně věčných esencí – idejí – ty totiž během holocaustu zabíjeli – ideje jako rasa, národ byly pro nacisty více než lidské životy); Bělohradský píše: *metafyzické kategorie jsou k životu lhostejné jako bota esesáka*; raději tyto ideje opusťme a nezpůsobujme druhým bolest; **2. Moje věty mají smysl jen tehdy, když na ně druzí lidé odpovídají, naslouchají a ptají se** (jinými slovy postmoderní filosof by neměl ztratit kontakt se živými bytostmi, aby jeho psaní dávalo smysl)

Postmoderní doba

- dá se říci, že dnešní západní člověk je člověkem postmoderním; akceptuje hodnotu **plurality a rozmanitosti, negeneralizuje** (akceptuje jiné náhledy a pohledy) – můžeme říci, že žijeme v postmoderní době
- francouzský filosof a sociolog **Gilles Lipovetsky** zkoumal francouzskou společnost v druhé polovině 20. století např. v díle *Éra prázdnoty* – současný člověk všechno zrelativizoval, odstříhl se od svých kořenů a kontextů, bývá sám, a tak je prázdný a nešťastný; nebo v díle *Paradoxní štěstí* (lidé mají všechno a měli by být šťastní, ale nejsou, Lipovetsky se ptal Francouzů, jestli jsou šťastní a oni odpověděli, že jsou, poté se ptal jestli jejich blízcí a okolí jsou šťastní a oni odpovídali, že nejsou; vypadá to tak, že se stydí říct, že nejsou šťastní, jelikož mají všechno...) či *Soumrak povinnosti* (člověk se odstříhl od náboženství, ideologií, rodiny, tradice – to všechno od něho vyžadovalo nějaké povinnosti, které s odstřihnutím ztratil – „soumrak povinnosti“) – Lipovetsky je vlastně kritikem postmoderny

Humanistická morálka a výchova podle E. Fromma. Otázky svědomí, svobody, vztahů, konzumu, seberealizace, samostatnosti, štěstí.

E. Fromm (1900-1980)

Pocházel z ortodoxní židovské rodiny v Německu, studoval práva, ekonomii, sociologii, filozofii i judaistickou teologii, nakonec se stal uznávaným představitelem **freudovské psychoanalýzy**, rovněž členem frankfurtského **Institutu pro sociální výzkum** (T. Adorno, M. Horkheimer – navazují na Marxe) – kritika společnosti – nacistické, kapitalistické... Po nástupu fašismu emigroval do **USA** (v roce 1934), později do **Mexika**; umírá ve **Švýcarsku**; v 60. letech podporoval studentské mírové hnutí v USA, podporoval myšlenky humanistického socialismu (podoba s ČSSR v té době – A. Dubček).

Dílo: Strach ze svobody (1940), Umění milovat (1956 – 40 jazyků), Mít nebo být? (1976), Lidské srdce (1964)

Humanistická morálka Ericha Fromma

- Fromm jako psycholog ze školy S. Freuda přemýšlel o **přirozenosti člověka**
- přirozeně se člověk projevuje hlavně tehdy, když je **svobodný a nezávislý**
- svobodu jsme získali svým **vymaněním se z přírody**, čímž jsme s ní zpřetrhali naše primární vazby, bez kterých se cítíme ve světě nejistě
- jelikož tyto vazby není možné vrátit zpátky, člověk musí tuto situaci řešit **tvořivě** – nejistotu zahnat svou **kreativitou, vlastní prací, láskou, spontánní aktivitou** atd.
- člověk, který to nezvládne, přestává být produktivní, otevřený světu, hledá **cestu úniku před svobodou a odpovědností**

Jaké má možnosti úniku?

- uníká buď do 1. **autoritářství** – přidá se k autoritě (poddá se jí), nebo se sám stane autoritou ovládající jiné
- tato moc je však slabostí, protože je založena na jiných, jde o podobu sadismu a masochismu – obě tyto tendence jsou výsledkem neschopnosti unést osamělé slabé já
- nebo uníká do 2. **destruktivity** – př. Hitler světu uníká tím, že se ho snaží zničit
- nebo se stává tzv. 3. **automatem konformity** – popírá svou osobnost – není sám sebou, osvojí si model osobnosti, který mu nabízejí kulturní vzory, stane se takovým, jak od něj ostatní očekávají, rezignuje na vlastní názory, vůli a hodnoty, ztrácí svou identitu a je lehce manipulovatelný
- **tyto tři úniky** tvoří jeho **AUTORITATIVNÍ MORÁLKU**: tvůrcem morálních norem je zde **autorita**, ne jednotlivec
- problémem je, že autorita nedělá ohledy na to, jak se člověk cítí, co mu ubližuje, ale koná jen s ohledem na vlastní zájmy
- tento systém se nezakládá na rozumu vědění, ale na strachu, slabosti a závislosti
- kdo neutěče a postaví se světu **produktivním postojem**, sám se stane tvůrcem a předmětem morálních norem, je zastáncem:

HUMANISTICKÉ MORÁLKY

- je to morálka antropocentrická – člověk je tu mírou všech věcí, **dobro** je tady rozvíjením lidských sil, **ctnost** je odpovědnost vůči vlastnímu bytí, **zlo** je ochromení člověka, **neřest** je nezodpovědnost vůči sobě samému

OTÁZKY SVĚDOMÍ:

- svědomí může být rovněž **autoritářské** nebo **humanistické**

- tak jak jsme již zmiňovali autoritářskou morálku, tak zde jde o **zvnitřnění této morálky** – nemusí při tobě (fyzicky) stát autorita, tuto autoritu si sám zvnitřníš a stane se tvou součástí, a tak vzniká **AUTORITÁRSKÉ SVĚDOMÍ**
- jde o nedemokratické svědomí, které **dělá člověku výčitky**
- takové svědomí nepřipouští diskuzi, je **dogmatické** – když posloucháme autoritu (která je mimo nás, nebo v nás samotných), cítíme úlevu, spokojenost, naplnění příkazu autority – ale můžeme si být jistí, že jsme příkaz naplnili dostatečně? – přichází nejistota, strach, úzkost
- **zákony a sankce vnější autority** se stávají **součástí člověka samotného** – člověk necítí odpovědnost vůči sobě, ale vůči autoritě (př. nacisté si zvnitřnili autoritu Hitlera + nacistické diktatury a dávali si otázku: *jsem dostatečně dobrým nacistou?* Komunisté si zvnitřnili komunistické ideály a měli komunistické – autoritářské svědomí) – takový člověk je imunitní proti všem protichůdným důkazům
- pocit **dobrého autoritářského svědomí** pociťuje člověk tehdy, když je v **souladu s autoritou** – je poslušný
- pocit **špatného autoritářského svědomí** pociťuje člověk tehdy, když se od autority **vzdaluje**, autoritě se znelíbí
- člověk se brání kritizování autority (je to tabu) – autocenzura (cenzuruješ sám sebe)+ **kritika autority** je totiž chápána jako **vzpoura, vina, neposlušnost**
- člověk (s autoritářským svědomím) rovněž může kritizovat jiné, že se od autority vzdalují
- když člověk pociťuje **zlé svědomí**, je to chápáno jako **ctnost**, důkaz že člověk **má svědomí**
- dle Fromma však jde jen o **symptom strachu z autority** – člověk je otrokem i přísným dozorcem sám sobě
- toto svědomí se nevyskytuje jen v autoritářských režimech, ale i v náboženstvích, sektách, někdy i u rodičů (příkladem je vzbuzování pocitů viny u mladých lidí za jejich sexuální život)

Humanistické svědomí

- je to svědomí otevřené skepsi a kritice, je zaměřené spíše na sebe samého – **odpovědnost vůči sobě samému** i jiným lidem
- funguje na základě principu *miluj svého bližního jako sebe samého* (musíš milovat sebe, abys mohl milovat i jiné)
- když se naše osobnost vyvíjí zlým směrem, tak cítíme výčitky humanistického svědomí – jde tedy o reakci na sebe samého, slyšíme vnitřní hlas, abychom žili produktivní plný život – **abychom se stali tím, čím potenciálně jsme**

- **problém humanistického svědomí** – paradoxem je, že toto svědomí selhává tehdy, když ho člověk nejvíce potřebuje, při produktivním životě je totiž toto svědomí **silné**, při neproduktivním svědomí je **slabé**
- **Frommova rada** – nejdříve musíme být schopni naslouchat sami sobě, tzn., že musíme zjistit, **kdo jsme**, jaké máme talenty, zájmy atd.
- proto musíme **být sami se sebou** – mnoho lidí má však problém zůstat sám se sebou, raději se zaměstnávají nějakou aktivitou (např. poslouchají hudbu, nakupují, chodí na párty, pracují, svoje svědomí prostě **ignorují**)

Špatné humanistické svědomí

- jde o **strach_ze smrti** a ze **stárnutí**, strach ze **špatně prožitého života**
- dle Fromma, je úpadek osobnosti ve stáří **důkazem i symptomem**, že člověk **nežil produktivně**, je to reakcí sebe samého na celoživotní **sebemrzačení**
- člověk by se tedy měl **seberealizovat** – tzn. dělat to, co rozvíjí jeho osobnost, co ho naplňuje – nežít v módu **mít** (konzum – kapitalismus), ale v módu **žít**
- máš se zaměřit na svou **kreativitu a vztahy**, a ne na věci – tzn., že tak máš přistupovat i ke svým blízkým, nechovej se k nim jako k věcem ale jako k lidem, kteří se chtějí seberealizovat (aby cítili a realizovali svoji svobodu) – to by mělo být i cílem rodičů a učitelů
- Humanistická morálka Fromma má za cíl – **samostatného seberealizujícího se šťastného člověka** (podobně jako u Aristotela)